

проблем (стан образно позначений як "тонучий корабель"); висока потреба клієнтів у продовженні консультування як прояву психологічної залежності від консультанта; слабка мотивація клієнтів на прогнозування перспектив розвитку своєї організації. Необхідною умовою переходу із другого рівня на більш високий є критерій відповідності динаміці запиту клієнтів.

Третій рівень відповідає ефективному процесу з відстроєним результатом. Він відповідає наступним показникам. Це передконсультативний стан організації, який характеризується як, на перший погляд, безпроблемний (образне позначення "ідеальний стан"); клієнти зосереджені на визначенні прогнозу розвитку організації і на визначенні можливих перспективних проблем по ходу яких проявляються цінності організації, граничні цілі організаційного розвитку і ін.

Четвертий рівень відповідає ефективному консультативному процесу. Він характеризується міжособистісним діалогом при оптимальних відносинах партнерства і співробітництва консультанта і керівника організації, продуктивним пошуком оптимальних рішень (1; 5-18).

Управлінська діяльність - це, перш за все, міжособистісна взаємодія, складний вид людської діяльності, для якої потрібні особливі здібності і вміння, досвід, психологічні якості. Підвищити психологічну культуру кадрів управління покликані сучасні передові психотехнології, адаптовані до умов української економіки.

1. Марасанов Г.И. Психолого-акмеологическое консультування як средство підвищення психологічної культури кадрів управління. Автореф. дис. канд. психол. наук. - М., 1995. - 24 с.
2. Третьяченко В.В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. - Київ: Стило, 1997. - 585 с.

The author emphasizes that manager's communicative grounding is an effective psychological mechanism of regulation in management activity. Theme which looks at authors in slit of costial-psychological problems is very actual.

І. М. Гоян

ВПЛИВ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МІКРОСЕРЕДОВИЩА І ОСОБИСТОСТІ НА ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

Одним із провідних аспектів проблеми морального розвитку особистості підлітка є аналіз умов середовища, що впливає на психологічний, соціальний, фізіологічний розвиток людини на різних етапах онтогенезу. Конкретними умовами, які діють на особистісне становлення, елементи оточення, з якими дитина активно взаємодіє. Найважливішими серед них, як вважають зарубіжні психологи, є навколишнє середовище, що створює передумови для міжособистісних комунікацій, матеріальні передумови, здоров'я і розвиток людини, генетичний фонд і його індивідуальні особливості та інше (Ж. Піаже, Л. Кольберг, К. Роджерс і ін.).

Соціальне середовище завжди характеризувалось як носій відповідних норм поведінки, регулятор вчинків і дій своїх членів. Його складовими, як стверджує Л.П. Буєва, є національно-етнічне оточення, предметне оточення, життєвий рівень сім'ї, загальний темп зміни навколишніх умов (насиченість, інтенсивність пережитих подій) (1; 147). Вчені схематично поділяють навколишнє середовище на макро- і мікросередовище.

Мікросоціальне середовище - рівень стосунків соціальних груп. Мікросоціальний рівень прийнято поділяти на зони найближчого оточення людини, а саме: сімейне оточення, близьке оточення (референтні групи, колективи професійної та суспільної діяльності, друзі), оточення малознайомих людей. Об'єктивний взаємозв'язок мікро- і макросередовища не знімає питання про самостійність останнього. Як частина і ціле мікро- і макросередовище знаходяться в діалектичній єдності. Макросередовище висуває щодо мікросередовища відповідні вимоги і створює умови для їх реалізації. Разом з тим цей взаємозв'язок має ряд суперечностей.

Іноді в мікросередовищі проникають орієнтації, установки, уявлення, які суперечать нормам моралі макросередовища.

Особистість підлітка - не тільки об'єкт мікросередовища, але і суб'єкт, який в процесі своєї діяльності змінює і перетворює його. Тому, виходячи із соціальної обумовленості поведінки, а також принципу єдності та взаємодії середовища і особистості, можна стверджувати, що поведінка підлітка є результатом взаємодії двох факторів: умов мікросередовища і особистості. При цьому особистість виступає в якості опосередкованого ланцюга в механізмі соціальної детермінації поведінки.

Сучасний соціальний розвиток характеризується радикальними змінами, мета яких - це створення правової демократичної держави. Демократизація суспільних процесів сприяє створенню широких можливостей для повноцінного морального розвитку особистості. Хоча економічні перетворення, трансформація суспільно-виробничих відносин породжують перерозподіл ціннісних орієнтирів матеріального світу.

Реорганізується суспільство і в соціальному аспекті. Значно змінилися соціальні норми і ціннісні орієнтації людей, в результаті чого виникають суперечності між нормою (правовою, моральною та ін.) і конкретною історичною реальністю. У результаті масо деформуються системи соціальних цінностей і уявлень про них, які суттєво позначилися на зміні моделей поведінки. Не слід забувати, що причини останніх пов'язані з відставанням функцій соціальних інститутів від потреб розвитку суспільства. Проблеми, які мають місце на макросоціальному рівні, носять тимчасовий характер.

Особливість суспільного прогресу полягає в тому, що кожне нове покоління, яке вступає в життя, повинно підійматися на більш високий рівень загальної культури, освіти, професійної кваліфікації, соціальної і моральної активності. Однак, даний процес не може бути прямолінійним, він, як правило, переповнений труднощами і суперечностями. Так, є загальні суперечності, які визначають моральний розвиток індивіда в суспільстві, а є індивідуальні, які доводяться вирішувати кожному підлітку. Загальною суперечністю є суперечність між вимогами суспільства і потребою самої особистості у самореалізації і розвитку з одного боку, і відповідними обмеженнями

чного розвитку. Це пов'язано з певними об'єктивними умовами, а також у зв'язку з недостатнім культурним, освітнім і моральним рівнем розвитку особистості підлітка.

Причина полягає ще й у суспільних відношеннях, і в самій людині. Розв'язання цієї суперечності вимагає створення для підлітка оптимальних умов для самореалізації, які б мали позитивне значення не тільки для суспільства, але й для нього самого.

Із даною суперечністю пов'язані й інші: між зростаючими в умовах нових економічних відносин вимогами до соціальної, моральної зрілості, до збагачення і розвитку творчих здібностей підрослого покоління і рівнем сформованості його моральної культури; між потребами людини і можливостями їх задоволення; між зростаючими вимогами до активізації професійного, соціального самовираження і зростаючими тенденціями маргінальності, прояву соціального відчуження підлітків.

Таким чином, ми проаналізували деякі проблеми взаємодії підлітка з макросередовищем, в якому виробляються і функціонують соціальні норми і ціннісні орієнтації. Але підліток у повсякденному житті тісно пов'язаний із мікросоціальним рівнем, на якому діють інститути соціалізації. Цей рівень виступає у відносинах "суспільство-підліток" проміжною ланкою, де й відбувається процес пізнання суспільства дитиною і дитини суспільством. Розглянемо детальніше вплив інститутів соціалізації на моральний розвиток особистості. Впливаючи на розвиток моральної поведінки підлітків, соціальні інститути виступають своєрідним транслятором всього соціального досвіду. Це специфічні утворення, які забезпечують відносну стійкість соціальних зв'язків і відношень в рамках соціальної організації суспільства (2, 278). Крім того, соціальний інститут - це відповідна організація соціальної діяльності і соціальних відносин, здійснювана засобами стандартів поведінки. Сукупність осіб, завдяки якій надлені відповідними матеріальними засобами і які здійснюють конкретну соціальну функцію, - визначають зовнішню сторону соціального інституту, а заданий набір ціннісно орієнтованих стандартів поведінки окремих осіб у конкретних ситуаціях - визначає його змістовну сторону. Взаємодіючи із соціальним середовищем, підліток засвоює соціально-моральний досвід, інтеріоризує моральні

норми і цінності даного оточення. Дана взаємодія відбувається в ході спільної матеріально-духовної діяльності, якщо ж цього не забезпечується, то виникають відповідні умови, які ведуть до деформації особистості. У цьому розумінні взаємодія розуміється як процес обмінної діяльності і пошук об'єктів спільної діяльності.

Формування підростаючої особистості в процесі взаємодії із соціальним оточенням характеризується цілим рядом тенденцій, а саме: орієнтація на зовнішні відносини, на контроль, що проявляється в емоційно-моральній закритості партнерів, орієнтація особисто на себе і свої потенційні можливості, а також на можливість партнера, що проявляються у діловому спілкуванні; орієнтація на власні інтереси, які проявляються у розпорошеності мотивів і дій, які часто залежать від особистісних рис характеру взаємодіючих. Формування основ моральної поведінки відбувається у їх повсякденній діяльності, де впливи різних соціальних інститутів акумулюються, переосмислюються у свідомості дитини, а потім виражаються у тих чи інших її вчинках і діях.

Впродовж багатьох років провідним принципом у вітчизняній психології був діяльнісний підхід (Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн і інші), згідно з яким психіка формується в діяльності. Даний принцип діяльнісного підходу знайшов своє відображення у понятті "провідна діяльність", яку О.М. Леонтьєв розглядав як важливий фактор формування людини. На думку вченого, провідною називається така діяльність, в процесі якої відбуваються головні зміни у психіці дитини, які підготовляють перехід дитини до вищого рівня її розвитку. Суттєва ознака цієї категорії - це ставлення особистості: "Ми називаємо діяльністю не всякий процес. Цим терміном ми позначаємо тільки ті процеси, котрі відповідають особливій потребі, що стосується цих ставлень" (3; 493). На дану ознаку вказував і С.Л. Рубінштейн: "Діяльність - це процес, за допомогою якого реалізується те чи інше ставлення людини до навколишнього світу, - до інших людей" (4; 256). Звідси, моральній активності, що проявляється підлітком щодо оволодіння ним суспільними моральними нормами, притаманні згадані вище ознаки.

Даючи характеристику мікросередовища і впливу його суперечностей на поведінку підлітків, доцільно розглянути і такі поняття,

як референтно-значуща і моральна діяльність. Щодо першої, то це певний вид діяльності, на основі якої в умовах референтної групи реалізується потреба у самоствердженні підлітка. Референтно-значуща діяльність визначає саме зміст засвоєних підлітком ціннісно-нормативних уявлень, які виступають в якості регуляторів моральної поведінки (С.А. Белічева). Щодо другої, то моральна діяльність, як стверджує М.Й. Боришевський, - є одним з головних видів духовної діяльності особистості (5; 102). Здійснюючи моральну діяльність, підліток проявляє усвідомлювану, цілеспрямовану моральну активність, в якій чітко виражається його ціннісне ставлення до навколишнього світу.

Про складність проблеми, що розглядається, свідчить дискусія в наукових колах з проблем провідної діяльності як основного компоненту, що сприяє розвитку моральної поведінки підлітків.

Будь-яка діяльність людини складається із тих чи інших дій, тобто в ній завжди представлений поведінковий аспект. Саме ця сторона людської діяльності пов'язана з формами суспільної вимогливості. Суспільна вимога, якість виконання норм моралі можуть бути представлені також силою права, моралі, звичаїв, традицій. В основі традиційної системи духовно-морального виховання українців лежить передача звичайних норм і правил поведінки, принципів народної та християнської моралі, усвідомлення моральних заповідей дитинства та юності, формування позитивних морально-психологічних рис, спонування до суспільно-корисної діяльності чи подолання негативної поведінки. Важливу роль у цьому відіграють звичаї та традиції народу. Деякі поведінкові норми закладені тільки в життєвих традиціях, звичаях (наприклад: взаємне вітання при зустрічі); тільки мораллю (наприклад: захист власної гідності); мораллю і правом (наприклад: заборона крадіжок). Поведінкові норми, які підтримуються силою моралі, називаються моральними нормами.

Характеризуючи моральне середовище підлітків, зазначимо, що поведінкові норми, яких слід йому дотримуватися у своїй поведінці, не існують поза відповідними нормами суспільної вимогливості. На наш погляд, моральний зміст поведінки визначається: 1) самою моральною вимогливістю щодо відповідної поведінки в її специфіч-

ному здійсненні, тобто сприйнята особистістю (підлітка), перетворенню у форми внутрішньоособистісного, суб'єктивного потягу і нею ж реалізована у вигляді морального волевиявлення; 2) стереотипами предметно виражених дій, які вимагаються морально. Дані компоненти, які входять у моральний зміст поведінки, органічно поєднані між собою. Підліток постійно відчуває на собі вплив суспільства, його моральні вимоги щодо поведінки взагалі.

Роблячи інтерпретацію моральної поведінки підлітків, ми відзначили, який вплив на моральне становлення особистості підлітків мають різні соціальні інститути. Детальніше зупинимося на таких з них: сім'я, навчально-виховні заклади, учнівські молодіжні організації та інші.

Сім'я як соціальний інститут в теперішній час дещо змінилася. Вона знаходиться у сфері багаточисленних впливів: економічних, соціальних, правових і ін. Сьогодні сім'я відчуває певні труднощі у пристосуванні підлітків до динамічного розвитку сучасного суспільства. Дослідження, проведені багатьма вченими щодо вивчення ціннісних орієнтацій 16-тирічних підлітків, показали, що при значних загальних змінах у шкалі цінностей, цінність сім'ї залишається незмінною. Це запорука того, що після батьківської сім'ї, підлітки позитивно настроєні на створення власних сімей. Погоджуючись із оптимістичними прогнозами, одночасно слід реалізувати на серйозні зміни, які породжують не тільки позитивні, але й негативні наслідки, створюють нові проблеми у вихованні підростаючого покоління. Сім'я зараз втрачає деякі цінності і змінює пріоритет у їх реалізації, відчуває послаблення суспільного контролю за поведінкою людей. Який же принцип впливу сім'ї на розвиток моральної поведінки підлітків?

Важливість механізмів сімейного впливу полягає в тому, що в сім'ї формуються не тільки соціально-значущі якості особистості, але й оціночні критерії. Вплив сім'ї сьогодні на особистість підлітка є сильнішим за вплив загальноосвітньої школи і суспільства в цілому. Сім'я виступає для підлітка тим середовищем, де він вперше дізнається про моральні норми поведінки. Виховання вищих людських

цінностей пов'язано з рівнем культури сім'ї, з формуванням різних інтересів, професійної і суспільної діяльності.

Підлітковий період характеризується підвищеною тривожністю батьків, а також різноманітним існуючим проблем. Так, велика кількість різноманітної інформації, в якій, на жаль, зустрічаються і негативні моменти, не може бути повністю проконтрольована з боку сім'ї, даний процес інколи стає вибірковим і стихійним. Тому вплив сім'ї на розвиток моральної поведінки підлітка стає менш ефективним, або взагалі набуває негативних моментів, оскільки сім'я починає вступати у конфлікт з підлітком та його оточенням. Якщо доданого конфлікту додається педагогічна некомпетентність сім'ї, відсутність авторитету батьків, то цей конфлікт може набувати загрозливих, затяжних форм.

Проблемність даного питання підтверджують наші дослідження. Так, нами було опитано 372 підлітки, яких знайомили з різними складними ситуаціями, які здебільшого зустрічаються у повсякденному житті. Нас цікавило питання вибору підлітком об'єкта допомоги, до якого він може звернутися з метою вирішення життєвих проблем. 55,6 % підлітків зробили свій вибір на користь друзів і тільки 33,9 % - звернулись за порадою і допомогою до своїх батьків. Причому, 0,3 % підлітків у важкій для них життєвій ситуації попросили б допомоги не у батьків та рідних, а у зовсім незнайомих для них людей. Останній показник свідчить про те, що авторитет і повагу батьків не можна забезпечити заклинами до співчуття (Див. рис. 1).

Як свідчать наші дослідження, авторитет батьків залежить від їхнього професійного рівня та статусу. Важлива роль відводиться освіті, адже від тих батьків, які виховують дітей підліткового віку, вимагається особлива психологічна чуйність і педагогічна культура. Це стосується особливо тих батьків (6,8 %), які через свою авторитарність схильностей звикли з думкою, що у сімейних питаннях вирішальне слово залишається за ними. Надто важко, а іноді цілком неможливо, формувати в авторитарних сім'ях такі якості, як почуття власної гідності, вміння вирішувати конфліктні ситуації, необхідність мати власну думку і прагнення її відстояти та ін.

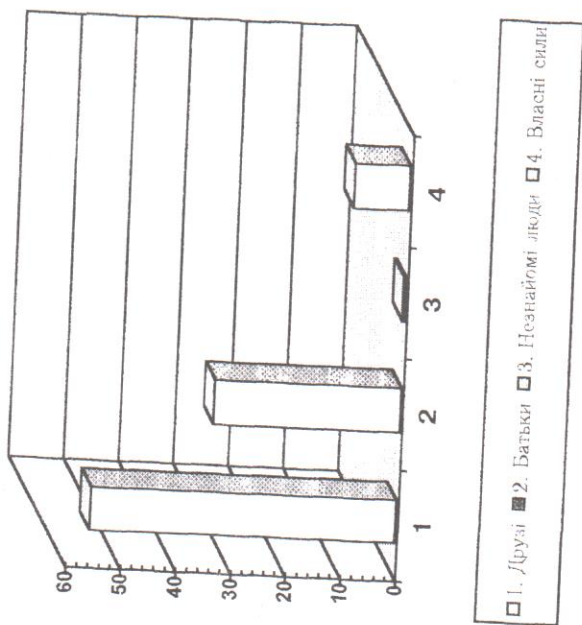

Рис. 1. Вибір підлітками об'єкту допомоги при вирішенні складних життєвих ситуацій

Вплив сім'ї на розвиток моральної поведінки багато в чому залежить від самих взаємовідносин між батьками й дітьми. Як видно з графіка (див. рис. 2), який відображає обізнаність батьків із життям своїх дітей: (було опитано 96 батьків), 43,3 % батьків впевнено стверджують, що знають половину про життя своїх дітей, 12,4 - знають більш-менш, і тільки 38,1 % батьків запевнили, що про життя своїх дітей знають все. Досить часто батьки забувають, що основним мотивом, який визначає поведінку підлітка, є бажання самовизначитися. Якщо ж для цього немає відповідних умов, то взаємовідносини між батьками і дітьми-підлітками починають погіршуватися.

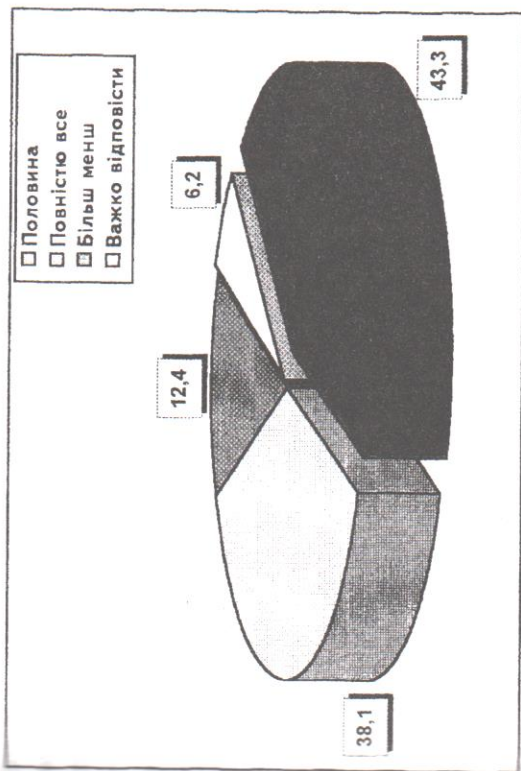

Рис. 2. Обізнаність батьків із життям своїх дітей

Найбільш широкими можливостями для реалізації завдань щодо формування моральної поведінки у підлітків володіють вільночасові заняття сім'ї. Однак, за даними нашого анкетування, більше 10 % неповнолітніх не орієнтовані на проведення вільного часу в колі батьків. Також більшість батьків вважають, що вони досить сильно зайняті, що інтереси дорослих і молоді суттєво відрізняються і тому неможливо планувати їх спільне виконання. Проблема дефіциту вільного часу стоїть на першому місці серед причин, які ускладнюють процес формування моральної поведінки підлітків.

Результати опитування батьків, учнів 9-10 класів про засоби, які вони використовують щодо своїх дітей у випадку скоєння ними негативного вчинку (див. табл. 1), дають можливість стверджувати про відносну "бідність" арсеналу засобів, які застосовуються батьками з метою реагування на той чи інший вчинок дитини. Хоча слід відмітити тенденцію заміщення таких методів виховання, як фізичне покарання, різні види заборон, методами морального впливу на підлітка.

Таблиця 1
Реакція батьків на скосний підлітком негативний вплив

Засоби реагування	Показник
Застосування фізичного покарання	8,1
Повчальні нотації	24,6
Аналіз вчинку разом з дитиною	63,8
Інші методи:	
- заборона зустрічі з друзями	2,2
- заборона користування деякими предметами	0,59
- зменшення грошових дотацій на кишенькові витрати	0,2

Високий рівень розвитку і когнітивної складності сучасного підлітка вимагає від батьків високої культури і майстерності виховання. Низький рівень освіти і культури батьків відповідно позначається на культурі підлітка, негативно впливає на формування моральної поведінки. Педагогічна культура батьків - складова частина виховного потенціалу сім'ї. Серед тих причин, які гальмують розвиток моральної поведінки підлітків, є та, що більшість батьків здебільшого лише середню освіту, і тому не завжди мають достатній виховний вплив на дітей.

Однією із своєрідних проблем у розвитку моральної поведінки підлітків є неповна сім'я. Обмеження виховних можливостей неповної сім'ї породжені факторами педагогічного і морального змісту.

Основною суттєвою відмінністю виступає відсутність одного із батьків. Батько і мати завжди доповнюють один одного своєю індивідуальністю. Відсутність одного із батьків суттєво обмежує здатність до адекватного сприйняття підлітком навколишньої дійсності. Діти у таких сім'ях живуть в атмосфері духовного голоду.

З метою отримання даних, які б відображали досвід формування моральної поведінки підлітків, були вибрані сім'ї із демократичним стилем взаємовідносин (54,6 %). Для них характерне: взаєморозуміння, високий професіоналізм у реалізації виховної діяльності. При відповіді на запитання, як часто вони проводять свій час з дітьми і як вони реагують на прохання дитини допомогти їй у складній для неї ситуації, 85 % батьків відповіли, що уважно вислу-

ловують прохання про надання допомоги і завжди намагаються допомогти дитині. Такими діями вони ще більше підкріплюють свій авторитет, привертають до себе увагу підлітків.

Сучасні батьки повинні бути готові до того, щоб сформувавши у дітей-підлітків здатність поєднувати особисті і суспільні інтереси, вміння переборювати труднощі, співпереживати успіху чи невдачі товариша, адекватно ставитися до людських зауважень, педагогічних впливів дорослих.

Наступним соціальним інститутом морального становлення підлітків виступає загальноосвітня школа. Мимоволі постають запитання: "Якими ж можливостями володіє навчально-виховний процес у сучасній школі? Які механізми впливу вона застосовує, розвиваючи моральність у поведінці її учнів? Чи достатньо у неї (школи) відповідних засобів, які необхідні для формування і розвитку особистості учня, його морального самовизначення?"

Аналіз стану справ сучасної загальноосвітньої школи дозволяє впевнено стверджувати, що в ній зосереджено достатньо ефективних засобів навчально-виховного впливу, які здатні забезпечити належний рівень морального становлення учнів.

Характеризуючи вплив школи на розвиток моральної поведінки підлітків, не можна не помітити, яку роль при цьому відводиться особистості вчителя. Ще К.Д.Ушинський писав, що вплив особистості вихователя на молодшу душу складає ту виховну силу, яку неможливо замінити ні книжками, ні моральними синтетами, ні системою покарань і заохочень (6; 22-23). Багато значить дух закладу, в якому перебувають підлітки. Але цей дух живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і вихованців. В.О.Сухомлинський у свій час писав, що вчителі повинні розвивати, поглиблювати у своїх колективах педагогічну етику, утверджувати гуманне начало у вихованні як важливу рису педагогічної культури кожного вчителя (7; 19).

Сьогодні характеризується великою кількістю автономних впливів на становлення особистості підлітка, на формування у нього норм моральної поведінки. У цьому віці відбувається значне розширення кола інтересів і занять, підлітки роблять спробу знайти себе у різних видах діяльності, що з часом формує схильність до якоїсь

окремої галузі знань чи діяльності. Тому використання одних і тих же методів виховання, різке обмеження сфери діяльності неповнолітніх, проведення уроків і шкільних заходів за загальними шаблонами не дозволяє підліткам розкрити свою індивідуальність, не сприяє ефективному формуванню у них норм моральної поведінки. Адаже ті підлітки, які за якихось причин не зуміли проявити себе у навчанні, індивідуальній творчості, суспільно корисній праці чи інших видах творчої діяльності, намагаються показати себе у чомусь іншому, яке, на жаль, інколи носить аморальний характер. Бажання стати на одини шабель з дорослим світом, прагнення за будь-що виділитися серед ровесників, деколи роблять поведінку підлітків абсурдною.

Не менш важливим елементом впливу на розвиток моральної поведінки підлітків є двосторонній зв'язок школи і виробництва. Аналіз передового досвіду свідчить, що у взаємодії цих двох важливих елементів системи виховання підростаючого покоління є свої перспективи. Дана взаємодія збагачується за рахунок поглиблення змісту і розширення форм соціально-значущої діяльності підлітків, що в свою чергу, сприяє накопиченню морального і професійного досвіду.

Підводячи підсумок, слід відмітити, що навчально-виховний процес у школі дає багато можливостей для розвитку моральної поведінки підлітків: педагогічна оцінка вчителя, взаємна оцінка товаришів класу, порівняння себе з героями літературних творів, аналіз вчинків і результатів діяльності інших учнів - все це сприяє формуванню у підлітків моральних норм поведінки, всебічному розвитку їх особистості. Однак, для повної об'єктивності, необхідно відзначити, що ситуація, яка склалася сьогодні у школах, характеризується відчуженістю вчителя від учня, учня від учителя, від школи в цілому, непростий навчання, авторитарним підходом до особистості учня. Як свідчать наші дослідження, у сучасній школі продовжує переважати авторитарний стиль керівництва. З тих чи інших причин, підліток починає відчувати страх перед відкритими, критичними виступами, боїться проявити власну індивідуальність. Все це сприяє різкому озлобленню підлітків, відчуженістю їх від навчання, уроків, школи. Тільки 37,5 % вчителів (всього було опитано 97 вчителів) у своїй роботі з неповнолітніми на перше місце ставлять творче співробітництво, підвищення свого

професійного і культурного рівня, прагнення надати учневі компетентну кваліфіковану допомогу щодо визначення своїх моральних орієнтирів.

Відчуженість підлітків від сім'ї та школи породила феномен недоволеності, який сприяв пошуку нових форм реалізації своїх потреб, - почали створюватися нові учнівські молодіжні організації, об'єднання, товариства.

З урахуванням вже сказаного, розглянемо який же вплив на розвиток моральної поведінки підлітка мають учнівські молодіжні організації?

Зміст діяльності підліткових організацій визначається, перш за все, рівнем розвитку групових норм, цінностей, традицій та ін. Спосібність їх впливу на підростаюче покоління очевидна, адже у будь-якому випадку вона починається з добровільного прийняття обов'язків члена тієї чи іншої організації, що само по собі диктує особливу відповідальність перед товаришами, перед самою організацією. Слід відмітити, що тільки сьогоднішня ситуація дає підлітку право власного вибору: в якій організації здійснювати пошук власного "Я", де реалізувати свої творчі можливості. Раніше це право було деклароване тільки на словах, на практиці ж воно не реалізовувалось, оскільки не було з чого вибирати (вибір здійснювався в рамках однієї багаторівневої організації). Ефективність впливу учнівських молодіжних організацій, зокрема таких, як "Рід", "Соколята", "Довбушага" і ін., (які на даний момент діють в навчальних закладах Івано-Франківської області) на моральне становлення особистості неабиякий. Адаже він базується на родинному вихованні, на знаннях історії національно-визвольних змагань, на особистому прикладі батьків, дідів, прадідів і ін. У цих організаціях спостерігається посилення загальних факторів впливу різних соціальних інститутів. Крім того, своєрідність впливу зумовлюється широтою члуртованості навколо конкретної справи, формами і методами їх організації, механізмами їхнього впливу на особистість підлітка, специфікою оформлення даної групи та ін. Організації, які характеризуються високим коефіцієнтом згуртованості, володіють багатим різноманіттям методів заохочення їхніх членів до практичних справ, сприяють цим самим формуванню таких позитивних

якостей особистості, як самостійність, ініціативність, творчість, почуття відповідальності.

Підводячи підсумок вище сказаному, зазначимо, що відносно моральної потенціал підлітків молодіжних організацій створюють самі колективи їх членів і кожна окремо взята особистість підлітка, з її психофізіологічними, морально-етичними, емоційно-вольовими, комунікативними особливостями. Максимальна реалізація всього ідеально можливого вимагає, перш за все, підвищення потенціалу вікових особливостей кожного підлітка через механізм становлення - діяльність, спілкування, відносини, за допомогою яких підліток засвоює і переводить у внутрішній план моральні норми і ціннісні орієнтації свого ближчого оточення.

Характеризуючи сучасного підлітка й ті соціальні інститути, які мають відповідний вплив на розвиток моральної поведінки, належну увагу слід приділити сфері дозвілля, оскільки більшу частину часу проведення учнями поза опікою сім'ї, школи, позашкільних закладів. Водночас постає запитання: "Чи зуміє підліток використати вільний час для свого морального вдосконалення, чи не розгубиться він у великій кількості різнобічної інформації?". Адаже вільний час визначається не тільки як кількісно-часова характеристика, а й має своє змістовне значення. Заняття на дозвіллі можуть бути активними і пасивними, колективними й індивідуальними, фізичними і розумовими. Вони можуть відбуватися як вдома, так і в громадських місцях. Цінність вільного часу підлітків буде тільки тоді об'єктивною, коли в її основі лежатиме не сама випадковість, а цільова установка, яка сприятиме переходу від простих до більш складних потреб: від фізичних до духовних, від пасивних до активних (8; 40).

Структура вільного часу представляє собою ряд рівнів діяльності, які відрізняються один від одного своєю соціально-моральною і культурною значущістю і залежать від форм спілкування та взаємодії. Коли ж конструктивні рівні дозвілля будуть недостатньо розвинутими (відсутність духовного), то може виникнути ситуація, коли вплив сфери дозвілля перетвориться у фактор антикультури і сприятиме розвитку умов для аморальної поведінки.

Основними критеріями культурного дозвілля слід вважати його соціально-корисну спрямованість: час проведений з батьками,

пораді на місця національно-визвольних змагань, лекція Біла пам'ятинка загиблих героїв, які склали свої голови за майбутнє України, прочитана книжка про культуру, дозвілля нашого народу - все це позитивно впливає на моральне становлення підлітків.

Завершуючи аналіз специфічних особливостей впливу сфери дозвілля на розвиток моральної поведінки підлітків зазначимо, що розкриття закономірностей даного процесу необхідне, перш за все, для організації ефективних виховного впливу середовища на формування провідних соціально-педагогічних і психологічних механізмів становлення особистості підлітка, які в свою чергу, сприятимуть переходу системи зовнішньої регуляції моральних норм і цінностей в систему внутрішньої регуляції. Для цього аспекту важливе значення мають соціально-моральні відмінності, пов'язані із особливостями середовища, соціального походження, етнокультурними рисами, специфічними характеристиками самого підростаючого покоління та характером їх відносин.

У структурі вільного часу підлітків особливе місце відводиться засобам масової комунікації, зокрема телебаченню, яке відіграє провідну роль в процесі формування інтересів, поглядів, думок, компенсуючи дуже часто ослаблені впливи дорослих (батьків, учителів). Роль телебачення у сфері дозвілля чітко прослідковується при аналізі змісту телепередач, які підлітки дивляться практично кожного дня. Так, якщо молодші підлітки 82 % свого вільного часу затрачають на перегляд телепередач дитячово-пригодницького циклу, 12 % - розважального характеру і тільки 6 % часу йде на перегляд науково-пізнавального характеру. Тоді як в старших підлітків 15 % часу, проведеного біля телевізора, йде на перегляд науково-пізнавальних передач, 11 % - розважального і 6 % - ідейно-політичного спрямування. Хоча 68 % вільного часу старші підлітки затрачають на перегляд пригодницько-фантастичних теле-серіалів. Звідси слідє висновок, що зміна інтересу до змісту телепередач відбувається в залежності від віку.

На сьогодні в науковців немає єдиного погляду щодо питання шкідливості для підлітків фільмів з елементами насильства. Одні вважають, що такі фільми підтримують моральні засади суспільства, і сприяють формуванню у підлітків тенденції до агресивності і насильства, інші - навпаки, стверджують, що такі фільми сприяють своєрідній "розрядці". Однак, зважаючи на те, що підлітки всеодно

будуть переглядати такі телепередачі, то, на наш погляд, було б доцільніше максимально залучати до цього дорослих, з наступним їх обговоренням.

Радіомовлення у сфері дозвілля підлітка дещо поступається телебаченню, хоча велика кількість новостворених молодіжних радіо-програм, таких як "ФМ-101", "Західний полус" та інші значно підвищили рейтинг радіомовлення серед інших засобів масової комунікації. Радіопередачі ідейно-політичного характеру не настільки популярні, як розважальні.

Завершуючи характеристику найближчого соціального середовища підлітків, а також особливостей динаміки їх ціннісних відносин і орієнтацій можна стверджувати, що розвиток моральної поведінки підлітків детермінований рядом чинників, розкриття суперечностей і закономірностей яких розширює пізнавальні можливості неповнолітніх, сприяє отриманню нових знань і накопиченню досвіду моральної поведінки.

1. Буева Л.П. Социальная сфера и сознание личности. - М., 1968. - 286 с.
2. Социология / Отв. ред. Г.В.Осипов. - М., 1990. - 278 с.
3. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. - М., АПН РСФСР, 1959. - 493 с.
4. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. - М., 1957. - 328 с.
5. Боришевський М.Й. До питання про моральну діяльність у контексті особистісного становлення // Українська психологія: сучасний потенціал. Матеріали Четвертих Костюківських читань. - К., 1996. - Т.1. - 431 с.
6. Ушинський К.Д. Избранные пед. произведения. - В 2-х т. - Т.1. - М., 1974.
7. Сухомлинський В.О. Про виховання. - М., 1982.
8. Деркач А.А., Орбан Л.Е. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности. - М.: РАУ, 1995. - 208 с.

The article considers the contradictions of microenvironment and personality and their influence on the development of the moral behaviour of teenagers.